

ΚΑΒΑΛΑ

επανάχρηση ή το bric-à-brac των μνημείων

Αρίστη Παπαδοπούλου
Αρχιτέκτονας, Επίκουρη καθηγήτρια ΑΠΘ

Οι μετέπειτα κάτοικοι της πολιτείας που θα περιεργάζονται τις σκονισμένες επιγραφές του Ιμαρέτ θα σύναντούν να διαβάσουν τη δυσανάδυνη αραβική γραφή και δε ότι διακρίνουν κανένα από τα αναγνωρίσμενα προτερήματα του ίδρου του. Δε ότι αναγνωρίζουν τα κλέτη και θα προσπερνούν αδιόφορος εμπρός από την ευπολιάνη και τη γενειαδώματα του προς τη γενέτερα, τότε που αυτή έχει καταστεί τόπος διαμονής των σωρών. Δε βα είναι σε δέστη ότι ανιχνεύουν τον πόδη της εθνοσούσας του και δε ότι υποτελεύουν καν τη σημασία του ελάχιστου της ζωής του Μυχάμετ Άλη.

Διαμαντής Αξεψίτης, Το ελάχιστον της ζωής του!

Παρά τις προσδοκίες, είναι κοινή διαπίστωση ότι στο ιστορικό κέντρο της Καβάλας ο οικισμός απαξιώνεται, οι ασυμβιβαστείς κατασκευές πληθαίνουν, το απόθεμα ιστορικών κτιρίων μεωνεται και τα μνημεία είναι ερευπωμένα. Οι συζητήσεις που έγιναν κατά καιρούς είχαν στόχο τη δραστηριοποίηση διαφόρων φορέων που θα αναλάμβαναν ειδικά προγράμματα για τον οικισμό και τα μνημεία του.

Kαι ενώ κάτοικοι και υπηρεσίες του οικισμού αυτοσχέδιαζαν χωρὶς ορισμένο πλαίσιο αναφοράς, μαζίσανταν για το επενδυτικό ενδιαφέρον της ΙΜΑΡΕΤ ΑΕ και την απόρρετη Υπουργική Απόφαση ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/ΒΙ/Φ37/69869/2278, που αφορά τη λειτουργία των δύο από τα βασικούρια μνημεία του οικισμού: του Ιμαρέτ και της κατοικίας του Μεχμέτ Άλη. Παρά τις αισιόδοξες διατυπώσεις του Νόμου 1490/8 (ΦΕΚ 172/Α/13-11-1984), που σύμφωνα με τα Πρακτικά της Συνδύσου των Αντιπροσωπειών Ελλάδας και Αιγαίου (7.11.1984) προβλέπει τη συντήρηση και ανάβιση των ακινήτων «επί^τωφελεία μορφωτικών σκοπών των δύο πλευρών», η υπουργική απόφαση επιτρέπει τη λειτουργία του Ιμαρέτ ως ξενοδοχείου και τη λειτουργία του σπιτιού του Μεχμέτ Άλη ως εστιατορίου. Είναι προφανές ότι η αξιοποίηση των μνημείων από επενδυτές έχει ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση του δημόσιου χώρου και τη σύνδεση των προσπικών αυτών των μνημείων με τη βιωσιμότητα μιας επιχείρησης, την οποία κανείς δεν μπορεί να εγγυηθεί σε βάθος χρόνου.

Η βασική μας ένσταση αφορά τη μετατροπή της κατοικίας του Μεχμέτ Άλη σε εστιατόριο. Δεν πρόκειται για τυπικό παραδοσιακό σπίτι αλλά για μοναδικό δείγμα αρχιτεκτονικής του ιδιωτικού χώρου, το οποίο προσφέρεται για ιστο-

ρικές, αρχιτεκτονικές και ανθρωπολογικές αναγνώσεις. Επιπλέον, με αφετηρία το κονάκι του Μεχμέτ Άλη, ένιναν δύο ιστορικές αστικές παρεμβάσεις στον οικισμό. Η πρώτη έγινε με την κατασκευή του Ιμαρέτ, αφού καθαρέθηκε μεγάλος οριθμός κατοικιών, και η δεύτερη με τη δημιουργία –στο περιβάλλον της κατοικίας– της βασιλικής πλατείας, την οποία κοινούμε το άγαλμα του ηγεμόνα. Σε αυτή τη διαμόρφωση εντάχθηκε το κονάκι του Μεχμέτ Άλη, το οποίο στο μεσοπόλεμο άρχισε να λειτουργεί ως μουσείο.

Ο Μεχμέτ Άλη (Μουχαμάτ Άλη Πασάς, 1769-1848), ιδρυτής της τελευταίας αιγυπτιακής δυναστείας, έζησε τα πρώτα του χρόνια στην Καβάλα, όπου τα μέλη του ευρύτερου οικογενειακού του περιβάλλοντος είχαν τιμηθεί με διάφορα οξειώτα. Οταν αργότερα διακρίθηκε για τη συμβολή του σταν ανανισμό των Μαμελούκων και αναγνωρίστηκε από το Σουλτάνο ως αντιβασιλέυς της Αιγαίου (1805), ανανέωσε δύλως τους βασικούς τομείς της χώρας: τη γεωργία, τη βιομηχανία, το στρατό. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, τόσο ο ίδιος όσο και οι διάδοχοι του στρέθηκαν στις γνώσεις δυτικών εμπειρογνωμόνων και αξιοποίησαν τη δραστηριότητα του ελληνικού στοιχείου, που είχε εγκατασταθεί στην Αίγυπτο απόλαμβάνοντας ειδικά προνόμια. Οι εκσυγχρονιστικές διαθέσεις των νέων ηγεμόνων της Αιγύ-

1. Χάρτης του ιστορικού κέντρου Καβάλας. Αποτύπωση ισχείων (αποτύπωση ΑΠΘ, 1992). Διακρίνονται: α. το Ιμαρέτ (A), και β. το κονάκι του Μουχαμάτ Άλη Πασά και η βασιλική πλατεία (B).

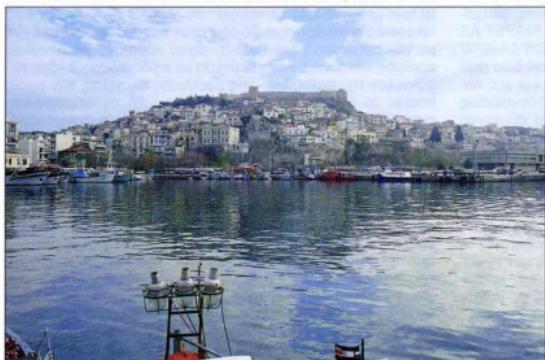
2. Η βασιλική πλατεία με τον έφιππο ανδριάντα του ηγεμόνα, και το κονάκι του Μουχαμάντ Αλή Πασά.

πτου δεν αγνόησαν την αρχιτεκτονική των πολέων.

Μεταέντων ετών 1817-1821, ο Μεχμέτ Αλή δώρισε στην Καβάλα το κτήριο του Ιμαρέτ, το οποίο καταλαμβάνει μια οικοδομική νησίδα. Το συγκρότημα αποτελεί ουρώμα παραδειγμά εφαρμογής του θεσμού των βακουφών σε μια μεταβατική περίοδο κατά την οποία εμφανίζονται οι πρώτες δυτικές επιρροές. Εξαιτίας του μεγέθους του και της σημασίας του, το συγκρότημα, που στεγάζει εκπαιδευτικές και φιλανθρωπικές λειτουργίες, συμβάλλει στην αναδιάρθρωση του αστικού χώρου. Η τυπολογία του Ιμαρέτ ακολουθεύει τη χαρακτηριστική διάταξη κτισμάτων ομαδικής διαβίωσης, που αναμφίστηκε είναι επηρεασμένη από το μοναστηριακό πρότυπο. Παρόλο που το κτίσμα έχει χάσει την αρχική (ιεροδιδασκαλείο-πτωχοκομείο) αλλά και τη μεταγενέστερη (στέγαση προσφύγων) χρήση του, εξακολουθεί

3. Το κονάκι του Μουχαμάντ Αλή Πασά.

4. Το ιστορικό κέντρο Παναγία Καβάλα. Άποψη από το λιμάνι.

να αποτελεί μείζον οργανωτικό στοιχείο του αστικού χώρου.

Η τελευταία σημαντική αστική παρέμβαση στον οικισμό έγινε την περίοδο του μεσοπολέμου, με τη μετατροπή της κατοικίας του Μεχμέτ Αλή σε μουσείο και τη διευθέτηση του περιβάλλοντος χώρου. Μεταέντων των ετών 1925-1933 αποφασίστηκε, με πρωτοβουλία της αγιοπαπκής κυβέρνησης και με τη σύμφωνη γνώμη της ελληνικής, η διάσωση και η αξιοποίηση του αρχοντικού του Μεχμέτ Αλή, με τη δημιουργία ευρύτατου υπαίθριου χώρου. Η διάνοιξη έγινε στην περιοχή που βρίσκονταν εγκαταλελευμένες κατοικίες Έλληνων που είχαν συγκρυψεί γύρω από την ορθόδοξη εκκλησία της Παναγίας και εγκαταστάθηκαν αργότερα (1864) εκτός των τειχών. Σύμφωνα με την τότε κυριάρχη αντιλήψη για την απελευθέρωση των «νησιών», κατεδαφίστηκαν πολλά άριμα κτίσματα και η κατοικία αποτάσπηκε από τον περιβάλλοντα πολεοδομικό ιστό.

Ωστόσο, το σχέδιο που υλοποιήθηκε διακρίνεται για την ποιότητα της σύνθεσης.

Νότια από την κατοικία δημιουργείται ανοικτός δημόσιος χώρος στα πρόπτερα των βασιλικών πλατειών, με έφιππο αδριάντα του Μεχμέτ Αλή στο κέντρο, έργο του γλύπτη Κ. Δημητριάδη. Στη βόρεια πλευρά έχουμε διαδοχικούς αναβαθμούς με φυτεύσεις, ενώ απέναντι από την κατοικία υπάρχει η μικκικλική απόληξη με χωμάτη τοίχο. Ανατολικά, προς τη θάλασσα, δημιουργείται σε χαμηλότερη στάμη δεύτερη πλατεία, ενώ και οι δύο πλατείες συνδέονται με διπλή μνημειακή συμμετρική λίμνα. Ταυτόχρονα διανοίγεται ο κύριος άξονας προσπέλασης, ο οδός Θ. Πουλίδου, παραλλήλη στο Ιμαρέτ. Για την δύψη αυτή «νεοκλασική» αστική διευθέτηση υπήρχε συνεργασία μεταξύ Αιγυπτιών και Ελλήνων, καθώς στη μελέτη διαμόρφωσης συνεβαλαν ο μηχανικός από την Καβάλα Καλοκάρδης και οι αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου Συγκοινωνιών.

5. Το Ιμαρέτ στο μέτωπο της θάλασσας.

Στους σύγχρονους τουριστικούς χάρτες, στο υπόνομα των μνημείων, το Ιμαρέτ έχει την τρίτη θέση και η βασιλική πλατεία με το σπίτι του Μεχμέτ Αλή την τέταρτη. Την πρώτη και δεύτερη θέση κατέχουν το υδραγωγείο και η ακρόπολη. Εύλογο είναι επομένως το επενδυτικό ενδιαφέρον για τα βακουρικά μνημεία, το οποίο δεν παραβλέπει ότι στους σύγχρονους τουριστικούς οδηγούς ο κατάλογος των εστιατορίων και των συναφών υπηρεσιών ανταγωνίζεται τον κατάλογο των μνημείων. Ωστόσο καμιά επένδυση δεν αθώωνει τους υπεύθυνους για την αλλοίωση της αστικής λειτουργίας των μοναδικών στοιχείων του οικισμού.

Στα μοναδικά στοιχεία του αστικού χώρου εντάσσονται κτίσματα που εξυπρετεύουν λειτουργίες και σκοπούς συνήθως διαφορετικούς από την κοινή κατοικία, το εμπόριο και τη μεταποίηση. Πρόκειται για κτίρια που δεν παρουσιάζουν επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα και, αντιθέτω με αυτό που συμβαίνει με τα τυπικά στοιχεία

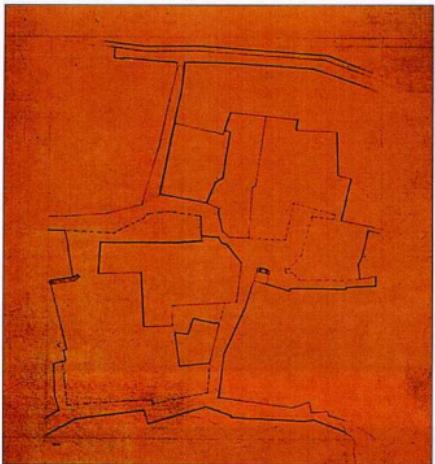
6. Το Ιμαρέτ. Εσωτερικό αιθρίο.

7. Το Ιμαρέτ. Εσωτερικό αιθρίο.

της συγκρότησης του αστικού ιστού, δεν αποτελούν συνεκτικό σύστημα. Ωστόσο, η παρουσία τους είναι διάταρα σημαντική για τη συνολική εικόνα του οικισμού, καθώς αποτελούν αστικούς συντελεστές με διαχρονική αξία, παρά τους διαδοχικούς μετασχηματισμούς του ρόλου και της σημασίας τους. Ειδικά στον οικισμό της Παναγίας, η παρουσία μνημείων και μνημειακών συνθέσεων είναι πρωταρχικής σημασίας. Μοναδικά κτίσματα, όπως τα τείχη, η ακρόπολη, το Τέμενος της Μουσικής (Χαλλή Πλασά) και το σπίτι του Μεχμέτ Αλή, λειτουργούν διαχρονικά ως πρωταρχικά οργανωτικά στοιχεία του αστικού χώρου και ως σημεία αναφοράς. Ανεξάρτητα από τη σημερινή λειτουργία τους, που είναι διαφορετική από την αρχική, τα μνημεία δεν παύουν να αποτελούν κυρίαρχα στοιχεία.

Το αρχοντικό του Μεχμέτ Αλή κατατάσσεται στα μνημεία του σημερινού οικισμού, αν και στην αρχική του φασή (πιθανότατα

8. Αποτύπωση του περιβόλου του χώρου της ακίδας Μεχμέτ Αλή πριν από τη μεσοπολεμική διεύθετη. Ανυπόγραφο σκαριφήμα που βρέθηκε στο αρχείο του Ιμαρέτ.

τον 18ο αιώνα) ήταν ένα από τα σημαντικά και προφανώς ολιγάριθμα αρχοντικά της μικρής πόλης. Η κατοικία του Μεχμέτ Αλή είναι από τις ελάχιστες στον ελλαδικό χώρο που διασώζουν τη χωριστή διάταξη των διαμερισμάτων των ανδρών (*selamlık*) και των γυναικών (*harem*). Σήμερα, ύστερα από προσθήκες και μετατροπές, που δεν έχουν πάντως αλλοιώσει τη βασική του πυλαρική ενότητα, το κτίσμα λειτουργεί ως εξέχον στοιχείο, ενώ παλαιότερα ήταν διακριτικά ντυμένο στον ιστό.

Είναι αλήθεια ότι τα μνημεία, όπως και τα αξέλογα σύγχρονα κτίρια συνδέονται με τους αναπτυξιακούς στόχους μιας πόλης. Καθώς μπορεί να αποτελούν πόλοις αναφοράς για τους κατοίκους και τους επισκέπτες, λειτουργούν ελκυστικά για την εγκατάσταση νέων επιχειρήσεων και συμβάλλουν στην κινητικότητα. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι επιχειρήσεις μπορούν να εγκαθίστανται στο δημόσιο χώρο και στα μνημεία, γιατί μια τέτοια εγκατάσταση δεσμεύει το μνημείο σε βάρος όλων: κατοίκων, επισκεπτών, άλλων επενδυτών. Με αυτό το δεδομένο η αναβίωση των μνημείων πραγματοποιείται στο πλαίσιο επιχειρησιακών προγραμμάτων, με πρωτοβουλία των αρμόδιων φορέων που ανέλαβαν την αποκατάστασή τους και την ένταξη χρήσεων που διεύρυναν το δημόσιο χώρο της πόλης. Σα κάθε περίπτωση οι χρήσεις αυτές θα πρέπει να είναι συμβατές με τη λειτουργία του μνημείου.

Στην περίπτωση της αξιοποίησης των μνημείων της Καβάλας από την IMAPET AE έχουμε τη δέσμευση μνημεών και την πρόβλεψη στο μεν Ιμαρέτ μιας συμβατής χρήσης, στο δε κονάκι του Μεχμέτ Αλή μιας ασυμβίβαστης χρήσης. Άλλα για κάθε προσβολή στον πολιτισμό ή στο δημόσιο χώρο, για κάθε μετατροπή του πρώτου σε εμπόρευμα, υπάρχει ένα αλλού. Το ζήτημα για τους επιστήμονες είναι αν εργάζονται για να συντηρούν τα κτίρια ή για να συντηρούν το άλλοι άλλο. Την υπουργική απόφαση για τη λειτουργία των μνημείων υποβάλτει μια αφάρεση γνωστή στους επιστημονικούς κύκλους.

Παλαιότερα, η συνήθης πρακτική ήταν η επαναφόρα του ιστορικού κτιρίου στην «αρχική» του φάση. Η επέμβαση αυτή είχε ως συνέπεια την απογύνωση του μνημείου από όλες τις ενδιάμεσες φάσεις, με αποτέλεσμα να χάνονται όλες οι ιστο-

ρικές μαρτυρίες που οι διαδοχικές κατασκευές μπορούσαν να παρέχουν. Ακόμα, αυθαίρετες ερμηνείες και κατασκευές της διήθεν αρχικής μορφής αλλοίων σημαντικά ιστορικές κατασκευές των αποκατεστημένων κτιρίων. Σύμφωνα με τις νεότερες θεσές που επικράτησαν και ισχύουν μέχρι σήμερα, οι προτεινόμενες αρχετεκτονικές επεμβάσεις για την ανάδειξη των ιστορικών φάσεων του κτιρίου είναι από τις πιο σύνθετες διαδικασίες, και εξεργάνωνται κυρίως από το χαρακτήρα, την κατάσταση του κτιρίου, τη θέση του στον αστικό ιστό και τον απαραίτητη εκσυγχρονισμό του, ώστε το κτίριο αυτό να ανταποκριθεί στις σύγχρονες απαιτήσεις.

Στην περίπτωση των μνημείων της Καβάλας γίνεται μια αφάρεση. Τα μνημεία απογυνώνονται από τις ιστορίες τους. Επιστρέφουν στην αρχική τους φάση και η αδιάλογη τους γίνεται με βάση μια ταξινόμηση: το κονάκι του Μεχμέτ Αλή είναι ένα από δεκάδες αρχοντικά, και το Ιμαρέτ είναι ένα από τα μοναστήρια που υπάρχουν σε επίσης ικανό αριθμό. Ως αριθμός σε έναν καταλόγου ευρημάτων, οιωνήλως ως προς την ιστορική σημασία και την αστική λειτουργία τους, τα μνημεία μπορούν να φιλοδενούν αποδοτικές χρήσεις. Έτσι, ο εξωτερικός της επιπλωτός του εστιατορίου που δε λειτουργήσει στο κονάκι του Μεχμέτ Αλή, χωρίς να προσθέτει τίποτε στην ιστορική αέια του μνημείου, συσκοτίζει τις ιστορίες του, εκτρέπει την αστική λειτουργία του, ενώ παραγράφει και τους μορφωτικούς σκοπούς της Αιγύπτου και της Ελλάδας. Καὶ για να θυμηθούμε τον Roland Barthes, η ταξινόμηση των αντικειμένων της τέχνης ως εμπορεύματά σε έναν κόσμο ακατοίκητο, «καταρρέει ταυτόχρονα και την πραγματικότητα της γης και εκείνη των ανθρώπων, δεν μας δίνει καμιά πληροφορία για την παρούσα κατάσταση, δηλαδή ιστορική, και έτσι το ίδιο το μνημείο καταντά ανεξήγητο και συνακόλουθα, δεν έχει κανένα νόημα»².

Σημειώσεις

1. Δ. Αξιώτης, Το ελάχιστον της ζωής του, Κέδρος, Αθήνα 1999, σ. 386.
2. Roland Barthes, Μυθολογίες, εκδ. Ράπτη, Αθήνα 1979, σ. 98.

Βιβλιογραφία

- ΚΑΛΟΓΡΗΟΥ Ν., ΝΟΜΙΚΟΣ Μ., ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Α., *Kavala Intra Muros*, Δήμος Καβάλας, Καβάλα 1992.
ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ Α., «Το κονάκι του Μουχαμάντ Αλ Πασά στην Καβάλα», στο Επώνυμη αρχοντική της τερψικράτας, ΕΜΠ, Αθήνα 1986, σ. 13-28.
ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ Α., «Το Ιμαρέτ της Καβάλας», Μακεδονικός 1986, σ. 203-265.

Kavala: Reuse or the Bric-a-Brac of Monuments

Aristi Papadopoulou

The Imaret and the dwelling complex of the founder of the last Ottoman dynasty are two of the most important urban features of the historic center of Kavala. Nowadays their destiny is connected with the viability of a firm, in spite of the Law 1490/B of 1984, which provides the restoration and revival of real estates "for the benefit of cultural causes of both sides", that is the Greek and the Egyptian one.

Having as starting-point the lodgings of Mohammed Ali, two urban interventions have been carried out: the first, that caused the tearing down of a large number of houses, was the construction of Imaret, which housed educational and charitable functions; the second had to do with the formation of the royal square, which was decorated with the statue of his lordship. The mansion, although it was inconspicuously incorporated in the urban network, in its initial years, is today a sticking out architecture. Since the mid-war years it has been used as a museum, forming an entity with the royal square. The worries of the Egyptian part and of the local society for its preservation are justifiable, however the perspective to be reused as a restaurant, and thus to be treated as a merchandise, at the expense of both societies, on the one hand monopolizes the development targets connected with this monument, and on the other shrinks and reduces the public space of the city.